

Warszawa, 22-01-2024 r.

**BIURO
RZECZNIKA PRAW OBYWATELSKICH**

Krajowy Mechanizm Prewencji

KMP.571.12.2023.JJ

**Raport Krajowego Mechanizmu Prewencji Tortur z wizytacji
Oddziału Zewnętrznego w Lublińcu Zakładu Karnego w Herbach**

1. Mandat Krajowego Mechanizmu Prewencji Tortur

Zgromadzenie Ogólne ONZ 18 grudnia 2002 r. przyjęło Protokół fakultatywny do Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania (dalej: OPCAT)¹. Polska przystąpiła do OPCAT na podstawie uprzedniej zgody wyrażonej w ustawie i stanowi on część krajowego porządku prawnego (art. 87 i 91 Konstytucji). Podpisując OPCAT, Polska zobowiązała się do utworzenia krajowego mechanizmu prewencji, którego funkcję wykonuje Rzecznik Praw Obywatelskich za pomocą działającego w Biurze RPO Zespołu – Krajowego Mechanizmu Prewencji Tortur (dalej: KMPT, Krajowy Mechanizm)².

KMPT ma dostęp do wszystkich „miejsc zatrzymań” w rozumieniu OPCAT. Są to wszystkie miejsca pozostające pod jurysdykcją i kontrolą państwa – strony, gdzie przebywają lub mogą przebywać osoby pozbawione wolności na podstawie polecenia

¹ Zob. Protokół fakultatywny do Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania, przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w Nowym Jorku dnia 18 grudnia 2002 r. (Dz. U. z 2007 r., Nr 30, poz. 192). Nazwa w języku angielskim: Optional Protocol to the Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (OPCAT).

² Zob. art. 1 ust. 4 ustawy z dnia 15 lipca 1987 r. o Rzeczniku Praw Obywatelskich (Dz. U. z 2023 r., poz. 1058, tekst jedn.; dalej: ustawa o Rzeczniku Praw Obywatelskich).

organu władzy publicznej bądź za jego namową, zgodą lub przyzwoleniem³. Z kolei przez „pozbawienie wolności” OPCAT rozumie „jakąkolwiek formę zatrzymania lub uwięzienia bądź umieszczenia osoby w publicznym lub prywatnym miejscu odosobnienia, którego osobie tej nie wolno z własnej woli opuszczać, na mocy polecenia jakiegokolwiek władzy sądowej, administracyjnej lub innej”⁴.

Wizytacje KMPT są niezapowiedziane. W czasie swojej wizyty członkowie KMPT mają dostęp do wszystkich pomieszczeń, instalacji i urządzeń, mogą odbyć poufną rozmowę z wybraną przez siebie osobą (zarówno osobą pozbawioną wolności, jak i członkiem personelu lub inną osobą), mają dostęp do dokumentacji i nagrań z monitoringu wizyjnego⁵. Mają też prawo rejestrowania dźwięku lub obrazu w miejscach, w których przebywają osoby pozbawione wolności, za zgodą osób, które będą rejestrowane⁶.

Spostrzeżenia KMPT czynione podczas wizytacji opierają się więc na różnych źródłach, m.in. własnych obserwacjach, przeprowadzonych rozmowach, analizie dokumentacji i zapisów monitoringu⁷.

KMPT nie jest organem dochodzeniowo-śledczym. Nie rozpatruje też skarg⁸. Celem wizytacji KMPT jest identyfikowanie czynników zwiększających ryzyko wystąpienia tortur i złego traktowania osób pozbawionych wolności oraz zaproponowanie rozwiązań mających na celu wyeliminowanie tego ryzyka. Formułując swoje wnioski i zalecenia, KMPT bierze pod uwagę międzynarodowe standardy praw człowieka, w szczególności standardy ONZ⁹ oraz zalecenia organów międzynarodowych.

W każdym przypadku, kiedy przedstawiciele Krajowego Mechanizmu ujawnią ryzyko zaistnienia naruszeń praw osób pozbawionych wolności (nawet jeśli jego istnienie wynika jedynie z relacji osób pozbawionych wolności), KMPT jest zobowiązany do wydania odpowiedniego zalecenia w raporcie. Dlatego też na

³ Zob. art. 4 ust. 1 OPCAT.

⁴ Zob. art. 4 ust. 2 OPCAT.

⁵ Zob. art. 20 OPCAT.

⁶ Zob. art. 13 ust. 1a ustawy o Rzeczniku Praw Obywatelskich.

⁷ Szczegółowy opis metod pracy KMPT można znaleźć w raportach rocznych RPO z działalności KMPT. Zob. przykładowo Raport Rzecznika Praw Obywatelskich z działalności w Polsce Krajowego Mechanizmu Prewencji Tortur w 2020 r., Część II – Jak pracuje KMPT?

⁸ Zob. Dziewiąte Sprawozdanie Roczne SPT z 22 marca 2016 r., CAT/OP/C/57/4, Aneks do sprawozdania, część II, pkt. 6. Zobacz również publikację Biura Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. Praw Człowieka pt. „Preventing Torture. The Role of National Preventive Mechanisms. A Practical Guide”, Professional Training Series No. 21, United Nations High Commissioner for Human Rights, New York and Geneva 2018, s. 4-6.

⁹ Zob. art. 19 pkt b OPCAT.

zalecenia końcowe w niniejszym raporcie należy patrzeć nie tylko przez pryzmat nieprawidłowości, które już zaistniały, lecz także przez pryzmat prewencji.

2. Zakaz represji

Stosownie do art. 21 ust. 1 OPCAT żadna osoba (np. osadzona, personel, osoby odwiedzające) lub organizacja, która przekazała KMPT informację, nie może ponieść jakiegokolwiek sankcji lub uszczerbku z tego tytułu, niezależnie od tego, czy udzieliła informacji prawdziwej czy fałszywej.

Wskazany przepis OPCAT stanowi bowiem, że „żadna władza lub funkcjonariusz nie nakaże, nie zastosuje, nie pozwoli ani nie dopuści do stosowania jakiegokolwiek sankcji przeciwko jakiegokolwiek osobie lub organizacji, za przekazanie krajowemu mechanizmowi prewencji jakiegokolwiek informacji, prawdziwej bądź fałszywej, i żadna taka osoba lub organizacja nie poniesie żadnego uszczerbku w jakikolwiek inny sposób”.

3. Uwagi wstępne na temat wizytacji

Na podstawie art. 19 OPCAT oraz działając na wniosek Rzecznika Praw Obywatelskich, w dniach 29 sierpnia – 1 września 2023 r. przeprowadzono wizytację Oddziału Zewnętrznego w Lublińcu Zakładu Karnego w Herbach, ul. Jana III Sobieskiego 6 (dalej: Oddział, OZ, jednostka, placówka). W skład delegacji KMPT wchodziło: Marcin Kusy (prawnik), Paulina Wróbel (psycholog), Paweł Borkowski (prawnik) oraz Justyna Józwiak (dr nauk społecznych w zakresie socjologii).

Celem wizytacji KMPT, zgodnie z art. 19 OPCAT, było sprawdzenie sposobu traktowania osadzonych przebywających w OZ, w celu wzmocnienia, jeśli to niezbędne, ich ochrony przed torturami oraz innym okrutnym, niehumanitarnym lub poniżającym traktowaniem albo karaniem, a następnie przedstawienie rekomendacji właściwym władzom w celu poprawy traktowania oraz warunków zapewnionych osobom pozbawionym wolności i zapobiegania torturom oraz innemu okrutnemu, niehumanitarnemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu, mając na uwadze odpowiednie standardy organizacji międzynarodowych.

W ramach wizytacji wykonano następujące czynności:

- przeprowadzono rozmowę na temat funkcjonowania placówki z ppłk. Przemysławem Stęczniewskim – dyrektorem Zakładu Karnego w Herbach oraz kpt. Adamem Maćkowskim – zastępcą dyrektora Zakładu Karnego w Herbach sprawującym bezpośredni nadzór nad Oddziałem Zewnętrznym w Lublińcu;
- dokonano oglądu pomieszczeń, w tym m.in.: cel mieszkalnych, sanitariatów, świetlic, pól spacerowych;
- przeprowadzono indywidualne i poufne rozmowy z wybranymi osadzonymi;

- przeprowadzono indywidualne i poufne rozmowy z wybranymi pracownikami OZ;
- poddano analizie wybraną dokumentację, w tym m.in. akta osadzonych, rejestr środków przymusu bezpośredniego, książki ruchu osadzonych, wewnętrzne zarządzenia i instrukcje;
- zapoznano się z wybranymi informacjami zgromadzonymi w Centralnej Bazie Osób Pozbawionych Wolności;
- wykonano dokumentację fotograficzną.

Po zakończeniu wizytacji przeanalizowano wybraną dokumentację związaną z funkcjonowaniem OZ oraz przeanalizowano nagrania monitoringu z zastosowania środka przymusu bezpośredniego.

Niniejszy raport wskazuje problemy systemowe wymagające zmiany obowiązującego prawa (pkt 5) oraz obszary wymagające ulepszeń, istotne z punktu widzenia prewencji tortur i innych form niehumanitarnego i poniżającego traktowania albo karania (pkt 6).

4. Charakterystyka placówki

Od dnia 1 grudnia 2018 r. Zakład Karny w Lublińcu zarządzeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 sierpnia 2018 r. został przekształcony w Oddział Zewnętrzny Zakładu Karnego w Herbach. Podlega on Okręgowemu Inspektoratowi Służby Więziennej w Katowicach.

Oddział jest kobiecym zakładem typu zamkniętego i półotwartego. Mieszczą się w nim również oddziały aresztu śledczego dla kobiet, oddział dla kobiet z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi lub upośledzonych umysłowo oraz oddział dla kobiet uzależnionych od innych niż alkohol substancji psychoaktywnych (jedyne taki oddział w polskim systemie więziennictwa). W OZ mogą być ponadto umieszczane kobiety tymczasowo aresztowane i skazane poruszające się na wózku rehabilitacyjnym, a także skazani mężczyźni niezbędni do obsługi jednostki (w dniu wizytacji w placówce umieszczonych było 5 mężczyzn). W Zarządzeniu Dyrektora Generalnego Służby Więziennej w sprawie określenia przeznaczenia zakładów karnych i aresztów śledczych (dalej: Przeznaczenie zakładów karnych i aresztów śledczych według stanu na dzień 8 stycznia 2024 r.)¹⁰ wskazano, że OZ jest także zakładem karnym typu otwartego dla kobiet, jednak w rzeczywistości nigdy takiego oddziału

¹⁰ Zob. Załącznik do Zarządzenia Nr 1/24 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 11 stycznia 2024 r. zmieniającego zarządzenie w sprawie określenia przeznaczenia zakładów karnych i aresztów śledczych. Dostęp: <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-przeznaczenie-zk-i-as>.

w tej jednostce nie było z uwagi na niewystarczającą infrastrukturę (brak warunków do odbywania kary w zakładzie typu otwartego).

Pojemność Oddziału Zewnętrznego wynosi 226 miejsc. Na dzień 31 sierpnia 2023 r. w OZ przebywało 210 osadzonych, w tym: 10 kobiet odbywających karę 25 lat pozbawienia wolności oraz 4 odbywające karę dożywotniego pozbawienia wolności.

W latach 2022–2023 stosowano środki przymusu bezpośredniego wobec jednej osadzonej (siła fizyczna, kajdanki, cela zabezpieczająca, pas obezwładniający wieloczęściowy).

Na wyposażeniu jednostki nie ma tasera. Jedna kamera nasobna będąca w OZ jest używana przez dowódcę zmiany.

W dniach 24–25 lutego 2022 r. miała miejsce wizytacja Oddziału przeprowadzona przez wizytatora Sądu Okręgowego w Częstochowie. Kontrola nie wykazała nieprawidłowości. W sprawozdaniu powizytacyjnym nie wydano żadnych zaleceń.

Skala zatrudnienia osadzonych kobiet kształtuje się w OZ następująco: 52 osadzone zatrudnione są odpłatnie, w tym 50 kobiet wykonuje pracę na terenie jednostki (prace pomocnicze i porządkowe na rzecz jednostki – 39 skazanych, Przywiązienne Przedsiębiorstwa Państwowe – 2 skazane, kontrahenci pozawięzienni – 11 skazanych), 63 skazane wykonują prace nieodpłatne na terenie jednostki przy pracach pomocniczych i porządkowych.

5. Problemy systemowe

5.1. Mała liczba jednostek/oddziałów penitencjarnych dla kobiet

Zgodnie z Roczną Informacją Statystyczną Centralnego Zarządu Służby Więziennej za 2022 rok w Polsce jest 175 jednostek penitencjarnych: 69 oddziałów zewnętrznych, 64 zakładów karnych, 39 aresztów śledczych, 3 oddziały tymczasowego zakwaterowania skazanych (stan na dzień 31 grudnia 2022 r.)¹¹.

Oddziały dla kobiet znajdują się w 27 jednostkach penitencjarnych (przy czym w 4 z nich są tylko oddziały dla tymczasowo aresztowanych), co wydaje się niewystarczającą liczbą, biorąc pod uwagę zapewnienie osadzonym kobietom właściwego rodzaju i typu zakładu karnego, ich klasyfikacji w celu indywidualnego

¹¹ Zob. Roczna Informacja Statystyczna za rok 2022, Ministerstwo Sprawiedliwości, Centralny Zarząd Służby Więziennej, BIS.0332.16.2022.MM, s. 3. Dostęp: <https://www.sw.gov.pl/strona/Statystyka>.

oddziaływania, o której mowa w art. 82 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy¹² (dalej: k.k.w.), oraz zapewnienie kontaktu z bliskimi.

W 9 jednostkach penitencjarnych¹³ znajdują się oddziały typu otwartego dla kobiet, przy czym w każdym z nich funkcjonuje oddział dla odbywających karę po raz pierwszy, w 8 – oddział dla recydywistek penitencjarnych, a w 5 – mogą być osadzone młodościane kobiety. W 15 jednostkach znajdują się oddziały typu półotwartego, zaś w 12 jednostkach – oddziały typu zamkniętego¹⁴. Pojedyncze jednostki posiadają wyspecjalizowane oddziały terapeutyczne dla kobiet: z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi lub upośledzonych umysłowo (2 takie oddziały w Polsce), uzależnionych od alkoholu (3 oddziały), uzależnionych od innych niż alkohol substancji psychoaktywnych (1).

W kierowanych do Biura RPO skargach osadzone wielokrotnie podnosiły problemy wynikające z braku miejsc dla kobiet w jednostkach penitencjarnych. Dotyczyły one m.in.: odmów osadzenia w jednostce położonej bliżej miejsca zamieszkania¹⁵, osadzenia w dużej odległości od domu (ok. 600 km) i niemożności odwiedzin z tego powodu przez rodziców będących w podeszłym wieku i schorowanych¹⁶, niemożności osadzenia w jednostce, w której jest szansa na podjęcie pracy płatnej¹⁷, braku środków finansowych rodziny na podróż oraz braku kontaktu z synem przebywającym w placówce opiekuńczo-wychowawczej z uwagi na dużą odległość zakładu od tych miejsc¹⁸, odbywania kary pozbawienia wolności w oddziałach typu zamkniętego, mimo decyzji komisji penitencjarnej o zakwalifikowaniu do oddziału półotwartego¹⁹, umieszczenia osadzonej w celi izolacyjnej znajdującej się w pawilonie przeznaczonym dla mężczyzn, co powodowało u niej poczucie zagrożenia²⁰.

Niewielka liczba oddziałów kobiecych powoduje, że kobiety często są umieszczane w miejscowościach znacznie oddalonych od miejsca zamieszkania, co utrudnia podtrzymywanie więzi z rodziną, a przede wszystkim z dziećmi. Umieszczenie w dużej odległości od miejsca zamieszkania generuje także inne problemy, jak np.

¹² Dz. U. z 2023 r., poz. 127.

¹³ W tę liczbę wchodzi również wizytowany OZ w Lublińcu, który mimo takiego przeznaczenia nigdy nie posiadał oddziałów otwartych.

¹⁴ Zob. Przeznaczenie zakładów karnych i aresztów śledczych według stanu na dzień 8 stycznia 2024 r. Dostęp: <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-przeznaczenie-zk-i-as>.

¹⁵ IX.517.730.2023.

¹⁶ IX.517.1378.2023, IX.517.420.2023.

¹⁷ IX.517.1383.2023.

¹⁸ IX.517.598.2023.

¹⁹ IX.517.1542.2023.

²⁰ IX.517.789.2020.

trudności w całodniowej podróży z małym dzieckiem na widzenie z rodzicem oraz utrudniony proces społecznej reintegracji skazanych.

Rozłąka z bliskimi stanowi elementarną deprivację potrzeb w warunkach penitencjarnych. Umieszczenie osadzonych w zakładach karnych znajdujących się w znacznej odległości od miejsca zamieszkania jedynie ją pogłębia. To z kolei powoduje wzmożenie u osadzonych obniżonego nastroju, który może prowadzić np. do samouszkodzeń lub prób samobójczych.

Rzecznik Praw Obywatelskich już wiele lat temu zwrócił uwagę na problem umieszczania osadzonych (kobiet i mężczyzn) w jednostkach penitencjarnych znacznie oddalonych od miejsca zamieszkania. Podkreślał, że obecne regulacje prawne nie przewidują, aby skazany odbywał karę pozbawienia wolności najbliżej swego miejsca zamieszkania²¹. Kodeks karny wykonawczy wskazuje, że skazany odbywa karę we właściwym ze względu na rodzaj, typ, system wykonywania kary lub zabezpieczenie zakładzie karnym. Tym samym ustawodawca daje pierwszeństwo zasadzie indywidualizacji wykonywania kary pozbawienia wolności przed regułą, zgodnie z którą skazany powinien odbywać taką karę najbliżej miejsca swego zamieszkania²².

Ustawodawca wskazuje na przykładowe okoliczności, które mają wpływ na przeniesienie skazanego do innego właściwego zakładu karnego. Jedną z przyczyn są „ważne względy rodzinne” (art. 100 § 1 pkt 6 k.k.w.). Zatem potrzeba utrzymywania kontaktów z rodziną jest brana pod uwagę dopiero przy przeniesieniu do innego zakładu karnego. W rzeczywistości większość osadzonych odbywa karę w jednostkach penitencjarnych znacznie oddalonych od miejsca zamieszkania.

Sytuacja kobiet w tym względzie jest jeszcze trudniejsza z powodu mniejszej liczby kobiecych oddziałów. Dodatkowo od kilku lat zwiększa się liczba kobiet pozbawionych wolności. W 2011 r. w Polsce kobiety stanowiły 3,17% wśród populacji

²¹ Wymóg umieszczania skazanych we właściwym zakładzie karnym położonym najbliżej miejsca zamieszkania został zniesiony nowelizacją Kodeksu karnego wykonawczego z 2012 r. (ustawa z dnia 16 września 2011 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. Nr 240, poz. 1431).

²² Zob.: <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/etpcz-osadzenie-wi%C4%99%C5%BAni%C3%B3w-tysi%C4%85ce-kilometr%C3%B3w-od-ich-bliskich-naruszy%C5%82o-prawo-do-poszanowania-ich>.

więziennej (2598 osadzonych²³), w 2018 r. – 4,13% (3017 osadzonych²⁴), a w 2023 r. – 5,08% (3811 osadzonych²⁵).

Trudno w obecnym stanie mówić o tym, aby kara pozbawienia wolności realizowała cele resocjalizacyjne, o których mowa w art. 67 § 3 k.k.w.²⁶

W przypadku osadzonych kobiet niemożliwa do zrealizowania wydaje się także norma zawarta w art. 87a k.k.w., zgodnie z którym, wykonując karę wobec skazanych sprawujących stałą pieczę nad dzieckiem do lat 15, uwzględnia się w szczególności potrzebę inicjowania, podtrzymywania i zacieśniania ich więzi uczuciowej z dziećmi, wywiązywania się z obowiązków alimentacyjnych oraz świadczenia pomocy materialnej dzieciom, a także współdziałania z placówkami opiekuńczo-wychowawczymi, w których te dzieci przebywają. Skazani sprawujący stałą pieczę nad dziećmi, które przebywają w placówkach opiekuńczo-wychowawczych, powinni być w miarę możliwości osadzani w odpowiednich zakładach karnych, położonych najbliżej miejsca pobytu dzieci.

Wykonywanie kary pozbawienia wolności z dala od miejsca zamieszkania może utrudniać także readaptację społeczną skazanych kobiet, czyli przygotowanie do świadomego życia w społeczeństwie poprzez wchodzenia w akceptowane społecznie role. Kodeks karny wykonawczy wskazuje co prawda, że okres do 6 miesięcy przed przewidywanym warunkowym zwolnieniem lub przed wykonaniem kary stanowi, w miarę potrzeby, czas niezbędny na przygotowanie skazanego do życia po zwolnieniu. W tym okresie skazany powinien w miarę możliwości odbywać karę we właściwym zakładzie karnym położonym najbliżej przyszłego miejsca stałego pobytu (art. 165 § 1 k.k.w.). Niewielka liczba kobiecych oddziałów w oczywisty sposób utrudnia realizację tego zalecenia.

Zasada odbywania kary pozbawienia wolności jak najbliżej miejsca zamieszkania znajduje poparcie w standardach międzynarodowych postępowania

²³ Stan na dzień 30 listopada 2011 r. Zob. Roczna Informacja Statystyczna Centralnego Zarządu Służby Więziennej za rok 2011. Dostęp: <https://www.sw.gov.pl/strona/Statystyka>.

²⁴ Stan na dzień 30 listopada 2018 r. Zob. Roczna Informacja Statystyczna Centralnego Zarządu Służby Więziennej za rok 2018. Dostęp: <https://www.sw.gov.pl/strona/Statystyka>.

²⁵ Stan na dzień 30 listopada 2023 r. Zob. Miesięczna Informacja Statystyczna Centralnego Zarządu Służby Więziennej za listopad 2023 r. Dostęp: <https://www.sw.gov.pl/strona/Statystyka>.

²⁶ W oddziaływaniu na skazanych, przy poszanowaniu ich praw i wymaganiu wypełniania przez nich obowiązków, uwzględnia się przede wszystkim pracę, zwłaszcza sprzyjającą zdobywaniu odpowiednich kwalifikacji zawodowych, nauczanie, zajęcia kulturalno-oświatowe i sportowe, podtrzymywanie kontaktów z rodziną i światem zewnętrznym oraz środki terapeutyczne.

z więźniami. Są to dla przykładu Reguły: 17.1, 17.2, 17.3²⁷ Zaleceń Rec (2006)2 Komitetu Ministrów do państw członkowskich Rady Europy w sprawie Europejskich Reguł Więziennych (dalej: Europejskie Reguły Więzienne) oraz Reguła 59 Wzorcowych Reguł Minimalnych Organizacji Narodów Zjednoczonych dotyczących postępowania z więźniami (dalej: Reguły Mandeli)²⁸.

Konieczne jest w tym miejscu zwrócenie uwagi na Zalecenia CM/Rec(2018)5 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich dotyczących dzieci rodziców osadzonych w zakładach karnych (dalej: Zalecenia dotyczące dzieci rodziców osadzonych w zakładach karnych). Wskazują one, że w każdym przypadku pozbawienia rodzica wolności szczególny nacisk powinien zostać położony na skierowanie rodzica do jednostki położonej w bliskiej odległości od miejsca, w którym przebywa dziecko (Zalecenie 3). Z wyjątkiem przypadków uwzględnienia wymogów związanych z administracją wymiaru sprawiedliwości, porządkiem i bezpieczeństwem, przydział osadzonego rodzica do danego zakładu karnego w przypadkach, w których jest to wskazane, powinien odbywać się przy uwzględnieniu najlepiej pojętego interesu jego dziecka, w taki sposób, aby ułatwić podtrzymywanie kontaktów, relacji i widzeń dziecka z rodzicem, bez powodowania nieuzasadnionych obciążeń wynikających z czynników finansowych lub geograficznych (Zalecenia 16).

Dodatkowo Reguły postępowania z kobietami pozbawionymi wolności oraz skazanymi, wobec których stosowane są kary o charakterze nieizolacyjnym (dalej: Reguły z Bangkoku) podkreślają, że osadzone kobiety powinny być umieszczane, w miarę możliwości, w zakładach karnych położonych najbliżej ich miejsca zamieszkania lub miejsca resocjalizacji, biorąc pod uwagę ich obowiązki opiekuńcze, a także indywidualne preferencje osadzonej oraz dostępność odpowiednich programów i usług (Reguła 4).

Jednym z kluczowych czynników pomagających w reintegracji społecznej osadzonych jest ich zdolność do utrzymywania więzi z rodzinami. Najlepszym sposobem na utrzymanie takiej więzi jest jak najczęstszy kontakt z bliskimi. Uznając, że sytuacja kobiet w zakresie dostępu do bezpośrednich spotkań z rodziną jest utrudniona ze względu na małą liczbę oddziałów kobiecych, obowiązkiem władzy jest podjęcie szczególnych wysiłków w celu zapewnienia kobietom zakwaterowania

²⁷ 17.1: Więźniowie są osadzani, na ile to możliwe, w zakładach znajdujących się jak najbliżej ich domów lub miejsc resocjalizacji. 17.2: Przydział uwzględnia także wymogi trwającego śledztwa, bezpieczeństwo oraz potrzebę poddania więźniów określonej rygorowi. 17.3: Na ile to możliwe, konsultuje się z więźniami miejsce ich początkowego osadzenia oraz jakiegokolwiek późniejszego przeniesienia z jednego zakładu do drugiego.

²⁸ Reguła 59. Więźniowie są osadzani, na ile to możliwe, w zakładach znajdujących się jak najbliżej ich domów lub miejsc resocjalizacji.

w pobliżu ich miejsca zamieszkania. Wybór zakładu karnego winien być dokonany po kontakcie z osadzoną i uwzględnić jej sytuację osobistą związaną z przemocą domową i innymi formami przemocy. Niektóre kobiety mogą nie chcieć przebywać blisko swoich domów. Woląc zachować dystans między sobą a mężem, partnerem lub inną osobą, która mogła być sprawcą takiej przemocy przed uwięzieniem.

KMPT będzie monitorował powyższy problem podczas kolejnych wizytacji prewencyjnych w kobiecych oddziałach penitencjarnych.

5.2. Sytuacja osadzonych niesamodzielnych, przewlekle chorych oraz starszych w jednostkach penitencjarnych

Brak samodzielności, w szczególności biorąc pod uwagę funkcjonowanie w warunkach jednostki penitencjarnej, może stanowić istotny czynnik zwiększający narażenie na poniżające, nieludzkie traktowanie czy nawet tortury. W związku z tym KMPT zalicza osadzonych, którzy z uwagi na wiek, stan zdrowia lub niepełnosprawność wymagają wsparcia innych osób, do tzw. grup wrażliwych i każdorazowo podczas wizytacji jednostek penitencjarnych bada sposób funkcjonowania tych osób w zakładzie.

W pierwszej kolejności warto wskazać, że w przypadku ciężkiej choroby uniemożliwiającej wykonywanie kary pozbawienia wolności sąd odracza wykonanie kary lub udziela przerwy w jej wykonywaniu. Zgodnie z art. 150 § 2 k.k.w., „za ciężką chorobę uznaje się taki stan skazanego, w którym umieszczenie go w zakładzie karnym może zagrażać życiu lub spowodować dla jego zdrowia poważne niebezpieczeństwo”.

Europejski Trybunał Praw Człowieka, rozpatrując skargi dotyczące możliwości naruszenia zakazu tortur, nieludzkiego i poniżającego traktowania albo karania określonego w art. 3 Europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (dalej: EKPC)²⁹, wskazywał, że naruszeniem zasady wynikającej z tego przepisu jest m.in. „przebywanie osób osadzonych cierpiących na poważną niepełnosprawność fizyczną w warunkach nieodpowiednich do ich stanu zdrowia czy zmuszanie takich osób do korzystania z pomocy współosadzonych

²⁹ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.).

w zakresie korzystania z łazienki, kąpeli, ubierania i rozbierania”, bowiem w ocenie Trybunału takie okoliczności stanowiły poniżające traktowanie³⁰.

W przywołanym fragmencie uzasadnienia orzeczenia, wydanego w sprawie Zarzycki przeciwko Polsce, Trybunał odnosił się do utrwalonego już poglądu, zgodnie z którym system opierający się na zapewnieniu niepełnosprawnemu fizycznie więźniowi „rutynowej pomocy ze strony współwięźniów” musi wzbudzać znaczny niepokój skarżącego i stawiać go w pozycji niższości wobec innych więźniów³¹. Kolejnym przykładem orzeczenia przeciwko Polsce jest wyrok ETPC w sprawie D.G. przeciwko Polsce, gdzie konieczność korzystania z pomocy współosadzonych wynikała m.in. z barier architektonicznych, które uniemożliwiały samodzielne funkcjonowanie osobie korzystającej z wózka inwalidzkiego, co w połączeniu z innymi schorzeniami osadzonego powodowało trudność w utrzymaniu higieny, to zaś zdaniem Trybunału stanowiło poniżające i niehumanitarne traktowanie, sprzeczne z art. 3 EKPC³².

Kwestia pobytu w jednostkach penitencjarnych osób przewlekle somatycznie chorych była przedmiotem wystąpienia RPO do Dyrektora Generalnego SW³³. Podkreślono w nim, że jednostki penitencjarne nie mają odpowiednio przygotowanych zespołów specjalistów z szerokim doświadczeniem medycznym oraz pozamedycznym, nie dysponują także odpowiednim sprzętem medycznym. Brakuje również miejsc spełniających odpowiednie warunki, dostosowanych do potrzeb tych osób pod względem bytowym i prowadzonych oddziaływań. Ponadto kadra jednostek nie podejmuje często odpowiednich działań stymulujących skazanych, a brak aktywności życiowej prowadzi do pogłębienia się ich apatii i dalszego uzależnienia od innych. Wskazano na konieczność uwzględnienia przez Służbę Więzienną szczególnych potrzeb osadzonych, w tym związanych z ich wiekiem i stanem zdrowia, co wynika z określonej w art. 67 k.k.w. zasady zindywidualizowanego oddziaływania.

Sytuacja osadzonych kobiet w tym zakresie jest jeszcze trudniejsza. Istotnym problemem systemowym jest niewystarczająca liczba miejsc dla osadzonych kobiet w więziennych oddziałach szpitalnych oraz wymagających całodobowej opieki lekarskiej.

³⁰ Wyrok ETPC z dnia 12 marca 2013 r. w sprawie Zarzycki przeciwko Polsce, skarga nr 15351/03, p. 99-104; zob. także wyrok ETPC z dnia 20 maja 2010 r. w sprawie Engel przeciwko Węgrom, skarga nr 46857/06, p. 27-30; wyrok ETPC z dnia 24 października 2006 r. w sprawie Vincent przeciwko Francji, skarga nr 6253/03, p. 94-103; wyrok ETPC z dnia 10 lipca 2001 r. w sprawie Price przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, skarga nr 33394/96, p. 24.

³¹ Zob. wyrok ETPC z dnia 2 grudnia 2004 r. w sprawie Farbtuhs przeciwko Łotwie, skarga nr 4672/02, p. 60.

³² Wyrok ETPC z dnia 12 lutego 2013 r. w sprawie D.G. przeciwko Polsce, skarga nr 45705/07, p. 150, 177.

³³ Wystąpienie generalne RPO z 22 marca 2019 r., IX.517.532.2019.

Zgodnie z Przeznaczeniem zakładów karnych i aresztów śledczych według stanu na dzień 8 stycznia 2024 r. w 11 jednostkach penitencjarnych jest możliwość leczenia szpitalnego kobiet, a w 4 można umieszczać osadzone kobiety wymagające całodobowej opieki lekarskiej (przy czym 3 są przeznaczone wyłącznie dla osób tymczasowo aresztowanych, a jeden dla osób tymczasowo aresztowanych oraz osadzonych kobiet młodocianych i pierwszy raz karanych odbywających karę w oddziale typu półotwartego). Ponadto 6 jednostek wyznaczonych zostało dla kobiet poruszających się na wózku rehabilitacyjnym. W całym systemie penitencjarnym nie są dostrzegane i obsługiwane potrzeby osadzonych, w szczególności kobiet, z innymi rodzajami niepełnosprawności lub osób, które ze względu na wiek lub stan zdrowia nie funkcjonują samodzielnie.

W polskim systemie penitencjarnym funkcjonuje jeden Oddział dla Osób Przewlekłe Chorych przy Zakładzie Karnym w Czarnem, ale mogą w nim przebywać tylko osadzeni mężczyźni. Jedyny oddział, w którym organizowany jest kurs orientacji przestrzennej dla osób niewidomych, znajduje się w Oddziale Zewnętrznym w Bydgoszczy-Fordonie Aresztu Śledczego w Bydgoszczy i przeznaczony jest również tylko dla mężczyzn.

W trakcie wizytacji w OZ w Lublińcu przebywały osadzone borykające się z różnymi chorobami, w tym z chorobą nowotworową wymagającą systematycznej chemioterapii. Z kolei w celi dla osób z niepełnosprawnością fizyczną przebywała osadzona poruszająca się na wózku rehabilitacyjnym. W maju 2023 r. dyrektor Zakładu skierował pismo do Oddziału Rehabilitacji Narządu Ruchu w Zakładzie Karnym nr 1 w Łodzi z prośbą o przyjęcie osadzonej. W odpowiedzi wskazano, że szacowanym terminem przyjęcia jest listopad-grudzień 2023 r., może się on jednak wydłużyć z uwagi na kolejkę. W codziennych czynnościach osadzonej pomagała współosadzona z celi, która wyraziła na to zgodę, jednak nie odbyła żadnego szkolenia w zakresie opieki nad osobami starszymi czy z niepełnosprawnością. Rok wcześniej w OZ przeprowadzono odpowiedni kurs, w którym uczestniczyło 10 osadzonych. Jednak kobiety biorące w nim udział zakończyły swój wyrok lub zostały przetransportowane do innych jednostek. Kolejny taki kurs miał się odbyć na przełomie września i października.

W związku z powyższym KMPT zwraca się do Dyrektora Zakładu Karnego w Herbach o informację, czy taki kurs się odbył i ile osadzonych wzięło w nim udział. Jeśli nie, KMPT rekomenduje zapewnienie kobietom osadzonym w OZ w Lublińcu, które deklarują chęć świadczenia pomocy osobom niesamodzielnym, systematycznych kursów z zakresu opieki nad osobami starszymi i z niepełnosprawnościami.

Podsumowując, dyrektorzy jednostek powinni, bazując na opiniach lekarskich, w sytuacji gdy stan zdrowia osadzonego/osadzonej wskazuje na występowanie przesłanek uzasadniających udzielenie przerwy w karze, występować do właściwego sądu z wnioskiem o jej udzielenie. W razie nieuzyskania stosownego orzeczenia należy wnioskować o umieszczenie osadzonej w oddziale szpitalnym lub dla osób wymagających całodobowej opieki, co w przypadku kobiet jest szczególnie trudne z uwagi na niewielką liczbę miejsc w takich oddziałach. Niezależnie od takich działań należy zapewnić osobom przebywającym w jednostce, adekwatnie do ich szczególnych potrzeb, warunki zapewniające poszanowanie godności oraz intymności. W przypadkach, gdy dopuszczony jest udział innych więźniów w świadczeniu pomocy osadzonym niesamodzielnym, osadzonym „opiekunom” należy zapewnić udział w kompleksowym szkoleniu z zakresu opieki nad osobami z niepełnosprawnościami.

Ponadto należy zagwarantować, aby:

- zadania na rzecz innych osadzonych na każdym etapie wykonywane były w pełni dobrowolnie oraz za zgodą osadzonego wymagającego opieki;
- zakres obowiązków osoby świadczącej pomoc został precyzyjnie określony, w tym przez wykluczenie udziału więźniów przy wspieraniu osadzonego w czynnościach higieniczno-sanitarnych, przebierania i rozbierania; takie czynności może realizować wyłącznie wykwalifikowany personel jednostki;
- uregulowana została kwestia warunków świadczenia pomocy, tj. ewentualnej odpłatności, wymiaru godzinowego świadczenia opieki oraz innych przysługujących w związku z tym uprawnień.

5.3. Dostęp do środków higienicznych dla osadzonych kobiet

Z badań przeprowadzonych w zakresie wiedzy o menstruacji i ubóstwa menstruacyjnego wynika, że ubogie kobiety częściej doświadczają problemu wykluczenia menstruacyjnego. Wśród badanej populacji aż 19% kobiet nie miała pieniędzy na zakup środków higienicznych, zaś 39% kobiet z ubogich domów musiała zrezygnować z zakupu środków higienicznych na rzecz innych domowych wydatków³⁴.

Szczególnie trudna pod tym względem wydaje się być sytuacja kobiet przebywających w jednostkach penitencjarnych, które w większości pochodzą z rodzin o niskim statusie ekonomicznym, borykających się z czasowym lub stałym ubóstwem finansowym.

³⁴ Zob. Menstruacja. Raport z badania jakościowo-ilościowego przygotowanego przez firmę Difference dla Kulczyk Foundation, Warszawa, luty 2020 r., s. 76-77. Dostęp na stronie: <https://kulczykfoundation.org.pl/uploads/media/default/0001/05/0f6e618f4aa748170c8b3f096367e2c607888eb8.pdf>.

W wizytowanym OZ w Lublińcu kobiety otrzymywały bezpłatnie 1 opakowanie podpasek na miesiąc (20 sztuk). Uzyskanie dodatkowych bezpłatnych sztuk podpasek było możliwe po wystawieniu zalecenia przez ginekologa lub lekarza internisty. Poza tym osadzone mogły zakupić podpaski lub tampony w więziennej kantynie.

Ze wskazanych wcześniej badań wynika ponadto, że na ogół dostarczane przez Służbę Więzienną podpaski nie są wysokiej jakości, są mało komfortowe w noszeniu, słabo zabezpieczają, powodują ryzyko zabrudzenia pościeli. Wśród innych problemów wymieniono: reglamentowany przydział środków przeciwbólowych, problem z dostępnością toalet (1 w celi, co w przypadku synchronizacji okresu może być szczególnie dotkliwie), a także brak warunków sprzyjających redukcji napięcia (brak możliwości odseparowania się, odpoczynku, relaksu)³⁵.

Przepisy krajowe są nieprecyzyjne w zakresie dostępu osadzonych kobiet do podpasek. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 19 grudnia 2016 r. w sprawie warunków bytowych osób osadzonych w zakładach karnych i aresztach śledczych³⁶ wskazuje jedynie, że osadzonym kobietom wydaje się 1 sztukę pakietu higienicznego według zgłaszanych przez nie potrzeb.

Z kolei Instrukcja nr 1 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 21 listopada 2018 r. w sprawie postępowania z osadzonymi kobietami (dalej: Instrukcja Dyrektora Generalnego w sprawie postępowania z osadzonymi kobietami) zwraca uwagę, by w jednostkach penitencjarnych przeznaczonych dla kobiet zapewnić właściwe warunki higieniczne poprzez między innymi rozszerzenie asortymentu artykułów kantyny o wybrane środki higieniczne (§ 6 pkt 2 Instrukcji). Nie rozwiązuje natomiast problemu bezpłatnego dostępu do podpasek lub innych środków higienicznych dla kobiet, które nie posiadają środków finansowych oraz nie mogą liczyć na pomoc z zewnątrz.

Tymczasem reglamentowana liczba podpasek może być niewystarczająca. Według opinii specjalistów higiena intymna w czasie miesiączki jest niezwykle ważna i stanowi prewencję wielu chorób. Podpaski należy zmieniać średnio co 3–4 godziny, a w przypadku intensywniejszego krwawienia nawet co 2 godziny lub tak często, jak jest to konieczne. Poziom chłonności podpaski powinno dobierać się do stopnia krwawienia³⁷. Intensywność i częstotliwość krwawienia jest uzależniona od indywidualnych predyspozycji kobiet, a także ich wieku. Przykładowo, w okresie menopauzy przerwy między krwawieniami mogą być krótsze, a same krwawienia bardziej obfite.

³⁵ Tamże, s. 75.

³⁶ Dz. U. z 2016 r., poz. 2224.

³⁷ Zob. <https://www.gov.pl/web/psse-wieliczka/z-higiena-osobista-za-pan-brat2>.

Problematyczny może okazać się także dostęp do ciepłej wody. Zgodnie z rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 23 grudnia 2022 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności³⁸ skazana kobieta korzysta co najmniej raz dziennie z ciepłej wody i dwa razy w tygodniu z ciepłej kąpieli (§ 27 ust. 4). Odstępstwa od zasad wykonywania kary pozbawienia wolności możliwe są jedynie wobec skazanych kobiet ciężarnych i karmiących (§ 24).

Brak środków higienicznych lub ich niewystarczająca liczba oraz brak stałego dostępu do ciepłej wody w czasie menstruacji mogą prowadzić m.in. do poważnych skutków: zdrowotnych (infekcje układu moczowo-płciowego, ból), psychospołecznych (piętno i poczucie wstydu) oraz ekonomicznych (ograniczona zdolność do zaangażowania się w pracę zawodową)³⁹.

Temat bezpłatnego dostępu do środków higienicznych dla kobiet znajduje również odzwierciedlenie w standardach międzynarodowych.

Reguły z Bangkoku wskazują, że pomieszczenia, w których przebywają osadzone kobiety, powinny być wyposażone w urządzenia i materiały niezbędne do zaspokojenia szczególnych potrzeb kobiet w zakresie higieny, w tym bezpłatne podpaski higieniczne oraz zaopatrzenie w wodę umożliwiającą utrzymanie higieny osobistej dzieci i kobiet, w szczególności kobiet zajmujących się gotowaniem oraz kobiet w ciąży, karmiących piersią lub miesiączkujących (Reguła 5).

Europejski Komitet do Spraw Zapobiegania Torturom (dalej: Europejski Komitet ds. zapobiegania torturom lub CPT) podkreśla, że należy odpowiednio uwzględnić szczególne potrzeby kobiet w zakresie higieny. Szczególne znaczenie ma łatwy dostęp do urządzeń sanitarnych i umywalni, odpowiednia liczba niezbędnych artykułów higienicznych, takich jak podpaski i tampony, a także możliwość bezpiecznego usuwania artykułów zabrudzonych krwią. Niezapewnienie kobietom przebywającym w więzieniu takich przedmiotów może samo w sobie stanowić poniżające traktowanie⁴⁰.

Warto w tym miejscu także wspomnieć o opublikowanym w 2016 r. raporcie Specjalnego Sprawozdawcy ds. Tortur i innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karan, w którym odnosi się on do szczególnych doświadczeń kobiet pozbawionych wolności. Podkreśla w nim, że niezapewnienie

³⁸ Dz. U. z 2022 r., poz. 2847.

³⁹ Zob. Podsumowanie raportu pn.: A bloody problem: period poverty, why we need to end it and how to do it, s. 8. Dostęp na stronie: <https://kulczykfoundation.org.pl/uploads/media/default/0001/05/63f40c6daa0e66cc61a60928481788dc936a6db0.pdf>.

⁴⁰ Zob. Women in prison, European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, CPT/Inf (2018) 5, s. 4. Dostęp na stronie: <https://www.coe.int/en/web/cpt/women-in-prison>.

przez państwa odpowiedniej higieny i warunków sanitarnych oraz odpowiednich artykułów może zostać uznane za złe traktowanie, a nawet tortury. Niezbędne jest zaangażowanie się w budowanie potencjału i odpowiednie szkolenie personelu ośrodków detencyjnych i personelu opieki zdrowotnej w celu zidentyfikowania i zaspokojenia specyficznych potrzeb kobiet w zakresie opieki zdrowotnej i higieny⁴¹. Specjalny Sprawozdawca rekomenduje także zapewnienie odpowiednich standardów sanitarnych dla kobiet oraz udogodnień i artykułów odpowiadających szczególnym potrzebom higienicznym kobiet, takich jak bezpłatne podpaski higieniczne i czysta woda, także podczas transportu⁴².

Krajowy Mechanizm Prewencji Tortur będzie monitorował podczas wizytacji prewencyjnych dostęp do ciepłej wody oraz bezpłatnych środków higienicznych dla osadzonych kobiet.

5.4. Standard liczby psychologów penitencjarnych

W wizytowanej placówce (poza oddziałami terapeutycznymi) zatrudniony jest jeden psycholog do dyspozycji 136 osadzonych z oddziałów ogólnopenitencjarnych.

Zgodnie ze standardem określonym przez Dyrektora Generalnego Służby Więziennej jeden psycholog może prowadzić badania psychologiczne, udzielać pomocy psychologicznej oraz obejmować odpowiednimi oddziaływaniami grupę nieprzekraczającą 200 osadzonych⁴³.

W ocenie KMPT powyższy standard jest jednak zbyt niski i nie przekłada się na efektywność oddziaływań psychologicznych. Pod uwagę wziąć także należy, że wizytowana jednostka jest zakładem przeznaczonym dla kobiet, w tym odbywających karę dożywotniego pozbawienia wolności oraz karę 25 lat pozbawienia wolności. Prawdopodobieństwo występowania zdarzeń wymagających oddziaływań psychologa w takiej jednostce jest zwiększone w porównaniu do innych typów jednostek.

Według CPT kobiety przebywające w więzieniu stanowią grupę o odrębnych potrzebach, zarówno biologicznych, jak i specyficznych dla płci. Niektóre osadzone kobiety również są szczególnie bezbronne ze względu na swoją sytuację społeczną i role kulturowe. Istnieje ryzyko, że specyficzne potrzeby kobiet zostaną zlekceważone,

⁴¹ Zob. Report of the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, A/HRC/31/57, 5 stycznia 2016 r., s. 8. Dostęp na stronie: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G16/000/97/PDF/G1600097.pdf?OpenElement>.

⁴² Tamże, s. 20.

⁴³ Zob. Zarządzenie Nr 19/16 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 14 kwietnia 2016 r. w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych oraz oddziałów penitencjarnych.

ponieważ stanowią one mniejszość wśród populacji osadzonych. Ważne jest, aby w kontaktach z osadzonymi kobietami wziąć pod uwagę szereg czynników, w szczególności: wszelkie formy przemocy fizycznej, seksualnej lub psychicznej, w tym przemoc domową, której mogły doświadczyć przed osadzeniem w więzieniu, wysoki poziom potrzeb w zakresie zdrowia psychicznego, wysoki poziom uzależnienia od narkotyków lub alkoholu, szczególne potrzeby w zakresie opieki zdrowotnej (na przykład w zakresie reprodukcji), obowiązki w zakresie opieki nad dziećmi i/lub ich rodzinami oraz wysoki poziom prawdopodobieństwa, że po zwolnieniu będą ofiarami wiktymizacji i porzucenia przez rodziny⁴⁴. Na potrzebę szczególnych oddziaływań i wsparcia psychologicznego wobec osadzonych kobiet będących ofiarami przemocy fizycznej, psychicznej i seksualnej wskazują także Reguły z Bangkoku (Reguła 41 i 42).

Dodatkowo Instrukcja Dyrektora Generalnego w sprawie postępowania z osadzonymi kobietami wskazuje, że oddziaływania wobec kobiet w zakresie opieki psychologicznej obejmują w szczególności: udzielanie wsparcia psychologicznego oraz monitorowanie stanu psychicznego; diagnozowanie obszarów problemowych i formułowanie zaleceń dotyczących ich korekcji; diagnozowanie sytuacji rodzinnej, wspieranie w utrzymywaniu relacji rodzinnych, w szczególności z małoletnimi dziećmi; pomoc w budowaniu sieci wsparcia społecznego; redukcja napięcia emocjonalnego (§ 3 Instrukcji).

Realizacja powyższych zadań nie jest możliwa przy zatrudnieniu jednego psychologa na 200 osadzonych.

Ponadto, jak podkreśla Najwyższa Izba Kontroli, „bardzo duża liczba osadzonych przypadająca na jednego psychologa, skutkuje ograniczoną możliwością, nawet pilnego badania osoby zgłaszającej myśli samobójcze, czy też objęcie opieką i przygotowanie zaleceń dla osób objętych kartą OZS (osadzony zagrożony samobójstwem). Wątpliwości te dotyczą także realnej możliwości udzielenia pomocy osobom potrzebującym, choćby w ramach interwencji kryzysowej”⁴⁵.

⁴⁴ Zob. Women in prison, European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, CPT/Inf (2018) 5, s. 1. Dostęp na stronie: <https://www.coe.int/en/web/cpt/women-in-prison>.

⁴⁵ Zob. Sprawozdanie NIK z wyników kontroli pt. „Bezpieczeństwo osadzonych” z 2020 r., KPB.430.002.2020, nr ewid. 52/2020/P/19/040/KPB, s. 58.

Problem ten był już sygnalizowany Dyrektorowi Generalnemu Służby Więziennej⁴⁶ oraz wskazywany w raportach rocznych KMPT⁴⁷ i w dalszym ciągu pozostaje w zainteresowaniu Rzecznika Praw Obywatelskich.

5.5. Aktywność osób tymczasowo aresztowanych

W dniu wizytacji w OZ w Lublińcu przebywało 19 kobiet tymczasowo aresztowanych. Oprócz codziennych spacerów mogły one uczestniczyć dwa razy w tygodniu w zajęciach świetlicowych (piłkarzyki, ping-pong, zajęcia plastyczne).

Problem ubogiej oferty kulturalno-oświatowej dla tymczasowo aresztowanych zdiagnozowany został przez KMPT już w 2014 r. i przedstawiony w raporcie tematycznym dotyczącym sytuacji osób pozbawionych wolności przebywających w oddziałach dla tymczasowo aresztowanych oraz terapeutycznych⁴⁸.

Jak pokazują wizytacje przeprowadzone w 2022 r. i 2023 r., sytuacja nie uległa zmianie. Tymczasowo aresztowani większość czasu spędzają w celach mieszkalnych (średnio 23 godziny dziennie). Przez godzinę dziennie mogą korzystać ze spaceru oraz ze świetlicy (średnio raz–dwa razy w tygodniu po ok. godzinie). Mogą także wypożyczać książki z biblioteki. Tymczasem zapewnienie osadzonemu aktywności fizycznej nie tylko wpływa na ich dobre samopoczucie, ale stanowi istotny czynnik rozładowania napięć i przeciwdziałania agresji. Szczególnie istotne są zajęcia na świeżym powietrzu pozwalające zintensyfikować wysiłek fizyczny.

Zdaniem CPT wszystkie osoby tymczasowo aresztowane powinny spędzać rozsądną część swojego czasu (tj. minimum 8 godzin dziennie) poza celą mieszkalną i być angażowane w celowe, różnorodne działania typu praca (najlepiej o wartości zawodowej), edukacja, sport, rekreacja itp. Im dłuższy okres tymczasowego aresztowania, tym bardziej zróżnicowany powinien być reżim w stosunku do tych osób⁴⁹.

5.6. Powierzchnia celi mieszkalnej

⁴⁶ Zob. Wystąpienia generalne RPO z 17 maja 2016 r., 19 lutego 2019 r. oraz 10 listopada 2020 r., KMP.571.8.2016.

⁴⁷ Zob. Raport Rzecznika Praw Obywatelskich z działalności w Polsce Krajowego Mechanizmu Prewencji Tortur w 2022 r., s. 71.

⁴⁸ Zob. Wizytacje Krajowego Mechanizmu Prewencji oddziałów terapeutycznych dla osób z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi lub upośledzonych umysłowo oraz oddziałów dla tymczasowo aresztowanych. Raport dostępny na stronie: <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/wizytacje-krajowego-mechanizmu-prewencji-oddzialow-terapeutycznych>.

⁴⁹ Zob. Raport CPT z wizyty w Polsce w 2017 r., CPT/Inf (2018) 39, p. 73.

Pomiar losowo wybranych cel w OZ w Lublińcu wykazał, że osadzone miały zapewnione 3 metry kwadratowe przestrzeni życiowej w przeliczeniu na jedną osobę (z wyłączeniem powierzchni kącika sanitarnego). W niektórych przypadkach było to jednak niewiele ponad 3 m² (np. jedna cela 2-osobowa liczyła 6,20 m², kolejna, również 2-osobowa, 7,72 m², pomiar celi 5-osobowej wykazał 15 m²).

Stan ten jest wprawdzie zgodny z prawem krajowym⁵⁰, nie spełnia jednak standardów i zaleceń CPT⁵¹ i Podkomitetu ONZ ds. Zapobiegania Torturom oraz innemu Okrutnemu, Nieludzkiemu, Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu (SPT)⁵².

Minimalny standard powierzchni mieszkalnej w celi przypadający na jednego osadzonego rekomendowany przez CPT wynosi 4 metry kwadratowe w celach wieloosobowych oraz 6 metrów kwadratowych w celach jednoosobowych (do metrażu nie wlicza się kącika sanitarnego). Ponadto każda cela przeznaczona do zamieszkania przez osadzonych powinna mieć przynajmniej 2 m między ścianami celi oraz 2,5 m między podłogą a sufitem.

Powyższy problem ma charakter systemowy, wymagający zmiany prawa i skorygowania oficjalnej pojemności jednostek penitencjarnych. Był on już sygnalizowany Ministrowi Sprawiedliwości przez Rzecznika Praw Obywatelskich⁵³ oraz wskazywany w raportach KMPT⁵⁴.

Niezapewnienie powyższego standardu znacznie zwiększa ryzyko naruszenia zakazu tortur, niehumanitarnego i poniżającego traktowania określonego w art. 3 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i odpowiedzialności prawnej przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka w Strasburgu⁵⁵.

6. Obszary wymagające poprawy

6.1. Kontakt ze światem zewnętrznym

⁵⁰ Zob. art. 110 § 2 k.k.w.

⁵¹ Zob. Raport CPT z wizyty w Polsce w 2017 r., CPT/Inf (2018) 39, p. 59 i 67. Zob. również dokument pt. „Living space per prisoner in prison establishments: CPT standards”, 15 grudnia 2015 r., CPT/Inf (2015) 44 oraz Trzydziesty Pierwszy Raport Generalny CPT za 2021 rok, CPT/Inf (2022) 5, p. 84-107.

⁵² Zob. Raport SPT z wizyty w Polsce w 2018 r., CAT/OP/POL/ROSP/1, p. 80-81.

⁵³ Zob. Wystąpienia generalne RPO z 24 maja i 29 lipca 2016 r., KMP.571.5.2016.RK.

⁵⁴ Zob. Raport Rzecznika Praw Obywatelskich z działalności w Polsce Krajowego Mechanizmu Prewencji Tortur w 2021 r., s. 52-53.

⁵⁵ Zob. wyrok ETPC z dnia 20 października 2016 r. w sprawie Muršić przeciwko Chorwacji, skarga nr 7334/13.

W 2022 r. weszła w życie ustawa, która w istotnym zakresie znowelizowała Kodeks karny wykonawczy⁵⁶, m.in. w zakresie korzystania z samoinkasujących aparatów telefonicznych.

Zgodnie z obecnym brzmieniem art. 105b § 1 k.k.w.: „skazany co najmniej raz w tygodniu ma prawo korzystać z samoinkasującego aparatu telefonicznego na własny koszt lub na koszt rozmówcy w sposób i w terminach ustalonych w porządku wewnętrznym obowiązującym w zakładzie karnym”. Niewątpliwie powyższy przepis wyznacza jedynie minimalną granicę w kontekście uprawnienia korzystania z samoinkasującego aparatu telefonicznego.

W wizytowanej jednostce cytowany powyżej przepis został jednak zinterpretowany zawężająco w stosunku do tymczasowo aresztowanych oraz osadzonych odbywających karę w warunkach zakładu karnego typu zamkniętego.

Zgodnie z § 18 pkt 1 i 6 zarządzenia w sprawie porządku wewnętrznego w Oddziale Zewnętrznym w Lublińcu Zakładu Karnego w Herbach (dalej: Porządek wewnętrzny)⁵⁷, skazana odbywająca karę pozbawienia wolności w zakładzie karnym typu zamkniętego oraz tymczasowo aresztowana (za zgodą organu dysponującego) może korzystać z samoinkasujących aparatów telefonicznych raz w tygodniu, po uprzednim pisemnym zgłoszeniu oddziałowej. Czas rozmowy telefonicznej wynosi do 10 min.

Dodatkowo, zgodnie z Porządkiem wewnętrznym, skazanej oraz tymczasowo aresztowanej przysługuje możliwość skorzystania z jednej rozmowy w tygodniu z osobą, o której mowa w art. 8 § 3 k.k.w., tj. m.in. pełnomocnikiem lub obrońcą, poza limitem, o którym mowa powyżej. Warunkiem skorzystania przez skazaną z samoinkasującego aparatu telefonicznego do kontaktu z osobą, o której mowa w art. 8 § 3 k.k.w., jest uprzednie poinformowanie na piśmie dyrektora zakładu karnego przez tę osobę o numerze telefonu, pod którym można nawiązać z nią kontakt.

Natomiast skazane odbywające karę pozbawienia wolności w warunkach zakładu karnego półotwartego mogą korzystać raz dziennie z samoinkasujących aparatów telefonicznych w godzinach otwarcia cel. Czas rozmowy telefonicznej jednorazowo nie może przekroczyć 5 minut.

Osadzone, z wyjątkiem tymczasowo aresztowanych, mają możliwość prowadzenia rozmów za pośrednictwem Skype, po uzyskaniu zgody dyrektora. Z tej formy komunikacji w pierwszej kolejności mogą korzystać skazane będące rodzicami

⁵⁶ Ustawa z dnia 5 sierpnia 2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. poz. 1855 ze zm.).

⁵⁷ Zarządzenie nr 60/2022 Dyrektora Zakładu Karnego w Herbach z dnia 13 września 2022 r. w sprawie porządku wewnętrznego w Oddziale Zewnętrznym w Lublińcu Zakładu Karnego w Herbach.

lub opiekunami prawnymi dzieci do lat 15, cudzoziemcy, a także skazane, których rodziny lub ich sytuacja rodzinna, zdrowotna lub finansowa uniemożliwia przyjazd na widzenia (§ 19 Porządku wewnętrznego). Prośby osadzonych w zakresie korzystania ze Skype nie zawsze rozpatrywane są pozytywnie. Analizując skargi wpływające do OZ w latach 2022–2023, przedstawiciele KMPT natrafili m.in. na pismo adwokata jednej z osadzonych, w którym podnosił, że odmówiono jej kontaktu za pośrednictwem Skype z partnerką.

W pierwszej kolejności należy odnieść się do ograniczenia możliwości skorzystania z aparatu telefonicznego do jednego razu w tygodniu. Rzecznik Praw Obywatelskich w wystąpieniu kierowanym do Dyrektora Generalnego Służby Więziennej wskazywał, że jednokrotne skorzystanie w danym tygodniu z uprawnienia do wykonania telefonu nie odbiera osobom pozbawionym wolności prawa do dalszego korzystania z aparatu telefonicznego na mocy art. 105b § 1 k.k.w. Jak zauważył RPO, „przepisy aktu wewnętrznego nie mogą regulować omawianej kwestii w sposób mniej korzystny dla jednostki, niż to czyni ustawa. Tym samym przepisy porządków, które w sposób sztywny regulują, ile razy w tygodniu osadzony ma prawo skorzystać z aparatu telefonicznego, są niezgodne z Kodeksem karnym wykonawczym i przeczą intencji ustawodawcy, który wyznaczył jedynie minimalny standard realizacji tego prawa”. Wprowadzenie tak drastycznego ograniczenia kontaktów telefonicznych z bliskimi godzi w podstawowe prawa osób pozbawionych wolności, chronione także przez art. 18 Konstytucji RP, który ustanawia zasadę otaczania rodziny opieką i ochroną przez państwo. Praktyka ta ingeruje ponadto w prawo dziecka do kontaktu z obojgiem rodziców, określone w art. 9 Konwencji o prawach dziecka⁵⁸.

W odpowiedzi Zastępca Dyrektora Generalnego Służby Więziennej przyznał, że nowelizacja wprowadziła minimalny standard liczby połączeń, a tym samym „wprowadzone gwarancje ustawowe mogą być rozszerzane (z korzyścią dla osób osadzonych) w ramach porządków wewnętrznych poszczególnych jednostek penitencjarnych wydawanych na podstawie delegacji ustawowej”⁵⁹.

W tym kontekście warto też przytoczyć stanowisko Stowarzyszenia Zapobiegania Torturom (APT), zgodnie z którym tortury i inne okrutne, nieludzkie lub poniżające traktowanie lub karanie prawie we wszystkich przypadkach mają miejsce w tajemnicy. Dostęp osób pozbawionych wolności do prawników, lekarzy oraz kontakt z przyjaciółmi lub członkami rodziny tworzy bardziej otwarte środowisko

⁵⁸ Konwencja o prawach dziecka, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. z 1991 r., nr 120 poz. 526).

⁵⁹ Pismo zastępcy Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 3 kwietnia 2023 r., sygn. BDG.070.27.2023.KS i BDG.070.31.2023.KS.

przetrzymania, które pomagają zapobiegać torturom i złemu traktowaniu. Zapewnienie zatrzymanym możliwości utrzymywania kontaktu z rodziną poprzez wizyty, rozmowy telefoniczne i korespondencję jest podstawowym prawem osadzonego, które dodatkowo może zapewniać mu istotne wsparcie i pomagać w ponownej integracji po zwolnieniu⁶⁰.

W kontekście osadzonych kobiet, które bardzo często przebywają w zakładach znacznie oddalonych od miejsca zamieszkania i ich bezpośredni kontakt z bliskimi jest z tego powodu utrudniony, władze zakładu powinny zrekompensować tę uciążliwość właśnie innymi alternatywnymi formami kontaktu, jak np. częste rozmowy telefoniczne, połączenia przez Internet.

Dodatkowo analiza zestawienia kar i nagród w latach 2022–2023 w jednym z oddziałów w OZ w Lublińcu (II) wykazała, że najczęstszą karą przyznawaną osadzonym kobietom, tuż po naganie (35 razy), było pozbawienie możliwości korzystania z widzeń i samoinkasującego aparatu telefonicznego (14 razy). Z kolei w analizowanym okresie jedynie 5 razy przyznano nagrodę w postaci zezwolenia na dodatkowe skorzystanie z telefonu na własny koszt lub koszt rozmówcy.

Warto w tym miejscu wspomnieć, że pozbawienie możliwości korzystania z widzeń i samoinkasującego aparatu telefonicznego jest nową karą dyscyplinarną, wprowadzoną nowelizacją k.k.w. w 2022 r. Wprowadzenie takiego rodzaju kary stoi w sprzeczności z Regułami z Bangkoku (Reguła 23: Sankcje dyscyplinarne dla osadzonych kobiet nie mogą obejmować zakazu kontaktów rodzinnych, zwłaszcza z dziećmi). Środek dyscyplinarny w postaci zakazu kontaktów między osadzonymi a ich rodzinami może znacząco zaszkodzić dobrostanowi psychicznemu osadzonych, spowodować dalsze łamanie zasad wywołane frustracją, nie przynosząc przy tym żadnych korzyści dyscyplinarnych.

Według Zaleceń dotyczących dzieci rodziców osadzonych w zakładach karnych, zgodnie z przyjętymi w danym kraju przepisami prawa i praktyką, powinno się wspierać używanie technologii informacyjnej i komunikacyjnej (wideokonferencje, telefony komórkowe lub inne systemy łączności telefonicznej, internet, w tym kamery internetowe i komunikatory internetowe, itp.) w okresach pomiędzy bezpośrednimi widzeniami, przy czym używanie takiej technologii nie powinno wiązać się z ponoszeniem nadmiernych kosztów. Osadzeni rodzice powinni mieć możliwość uzyskania wsparcia finansowego w ponoszeniu kosztów komunikowania się ze swoimi dziećmi, jeżeli ich środki finansowe nie są do tego wystarczające. Formy komunikacji, o których mowa powyżej, w żadnym przypadku nie powinny być traktowane jako

⁶⁰ Zob. Association for the Prevention of Torture – Legal Safeguards to Prevent Torture The Right of Access to Lawyers for Persons Deprived of Liberty; March 2010; APT.

rozwiązania alternatywne, mogące zastąpić bezpośredni kontakt dzieci z ich osadzonymi rodzicami (Zalecenie 25). Zasady dotyczące wykonywania i odbierania połączeń telefonicznych oraz wykorzystywania innych form komunikacji z dziećmi powinny być stosowane w sposób elastyczny, tak aby zapewnić komunikację osadzonych rodziców z ich dziećmi w największym możliwym stopniu. Dzieci powinny mieć pozwolenie na rozpoczynanie połączeń telefonicznych z ich osadzonymi rodzicami, jeżeli jest to możliwe do wykonania (Zalecenie 26).

Dodatkowo Reguły z Bangkoku wskazują, że należy zachęcać i ułatwiać kontakt osadzonych kobiet z rodzinami, w tym z dziećmi, opiekunami dzieci i przedstawicielami prawnymi, za pomocą wszelkich rozsądnych środków. Tam, gdzie to możliwe, należy podjąć środki w celu zrównoważenia niedogodności, z jakimi borykają się kobiety przetrzymywane w zakładach położonych daleko od ich domów (Reguła 26).

W związku z powyższym KMPT zaleca zwiększenie częstotliwości rozmów telefonicznych w stosunku do skazanych odbywających karę pozbawienia wolności w zakładzie karnym typu zamkniętego, a także umożliwienie skazanym i tymczasowo aresztowanym korzystania z samoinkasujących aparatów telefonicznych z osobami, o których mowa w art. 8 § 3 k.k.w., częściej niż raz w tygodniu.

W kontekście realizacji kontaktów ze światem zewnętrznym warto wskazać, że w wizytowanej jednostce znajduje się ogólna sala widzeń z kąciakiem dla dzieci. Dostępne jest także pomieszczenie służące do realizacji nagrody, o której mowa w art. 138 § 1 pkt 3 k.k.w., tj. do widzeń w odrębnym pomieszczeniu bez obecności osoby dozorującej, jednak z informacji uzyskanej w Zakładzie wynika, że pomieszczenie w ciągu ostatnich 2 lat nie było wykorzystane ani razu. Analiza zestawienia kar i nagród w latach 2022–2023, którą przekazano delegacji KMPT podczas wizytacji, potwierdziła, że nagroda, o której mowa w 138 § 1 pkt 3 k.k.w., nie była udzielana.

Warto w tym miejscu wspomnieć, że standardy międzynarodowe podkreślają, aby widzenia z dziećmi przebiegały w przyjaznej atmosferze sprzyjającej zabawie, bezpośredniej interakcji z rodzicem, przy zapewnieniu prywatności⁶¹. Według Zaleceń dotyczących dzieci rodziców osadzonych w zakładach karnych, powinny zostać podjęte środki w celu zapewnienia, że widzenie odbywa się w warunkach umożliwiających poszanowanie godności dziecka i jego prawa do prywatności, w tym środki

⁶¹ Zob. Reguły z Bangkoku (np. Reguła 28).

umożliwiający uzyskanie dostępu i odbywanie widzeń przez dzieci ze specjalnymi potrzebami (Zalecenia 21).

Takie warunki są możliwe do zapewnienia, gdy widzenia odbywają się w oddzielnym pomieszczeniu, bez obecności funkcjonariuszy. Sprzyja to utrzymywaniu i wzmacnianiu więzi rodzinnych, w szczególności umożliwia spędzenie wartościowego czasu z dziećmi, na które realia zakładu karnego mogą oddziaływać negatywnie.

W związku z tym KMPT zachęca do częstszego wykorzystywania pomieszczenia umożliwiającego realizację widzenia bez osoby nadzorującej, w ramach nagrody przewidzianej w art. 138 § 1 pkt 3 k.k.w.

6.2. Środki przymusu bezpośredniego

Przedstawiciele KMPT przeanalizowali dokumentację i nagranie monitoringu z zastosowania środka przymusu bezpośredniego w dniach od 23 sierpnia 2023 r. godz. 22:36 do 24 sierpnia 2023 r. godz. 8:30. Wobec osadzonej użyto siły fizycznej (technik obezwładnienia i transportowych), kajdanek, następnie doprowadzono do celi zabezpieczającej, założono pas obezwładniający wieloczęściowy, od używania którego odstąpiono o godzinie 4:09. O godzinie 8:30, z uwagi na ustanie przesłanek do dalszego użycia oraz deklarację osadzonej o poprawnym zachowaniu, zaprzestano użycia środków przymusu bezpośredniego.

Kontrola wewnątrz oceniająca użycie opisanego środka przymusu bezpośredniego wykazała, że dowódca zmiany zbyt późno poinformował przełożonych o sytuacji, jaka miała miejsce na terenie jednostki (niszczenie celi mieszkalnej, dokonywanie samouszkodzeń przez osadzoną) oraz zwlekał w podjęciu decyzji o użyciu środków przymusu bezpośredniego. Dyrektor Zakładu polecił przeprowadzić rozmowę z funkcjonariuszem na temat uchybień oraz szkolenia ze stosowania środków przymusu bezpośredniego i obiegu informacji dotyczących istotnych zdarzeń zagrażających bezpieczeństwu jednostki.

Uwagę przedstawicieli KMPT podczas analizy nagrań monitoringu z użycia powyższego środka przymusu zwrócił także sposób nadzoru nad osadzoną korzystającą z kącika sanitarnego, zlokalizowanego w przedsionku celi. Na nagraniach z monitoringu widać, że załatwiała ona swoje potrzeby fizjologicznych, mając kajdanki założone na rękach z przodku oraz w asyście dwóch funkcjonariuszek, przy czym jedna z nich stała tuż obok miski ustępowej, z której osadzona korzystała.

Przepisy rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości w sprawie celi zabezpieczającej i izby izolacyjnej⁶² wskazują bardzo ogólnie, że osobie umieszczonej w celi zabezpieczającej należy zapewnić możliwość zaspokajania potrzeb fizjologicznych (§ 4 ust. 4). Nie oznacza to jednak konieczności fizycznej obecności funkcjonariusza w samym przedsionku, tym bardziej że w momencie korzystania z toalety oraz przed doprowadzeniem do niej osadzona zachowywała się spokojnie. Poza tym przedsionek jest monitorowany, co zapewnia możliwość nadzoru i koordynację działań na wypadek niewłaściwego zachowania.

Fizyczna obecność funkcjonariusza podczas korzystania przez osadzonego z toalety (szczególnie podczas defekacji) pozbawia osadzonego minimum intymności, co może prowadzić do poniżającego traktowanie. Służba Więzienna powinna w takich przypadkach odstępować od tak inwazyjnej formy nadzoru oraz wypracować rozwiązania taktyczne i skoordynować sposób komunikacji z funkcjonariuszami nadzorującymi zachowanie osadzonego za pomocą monitoringu, by zapewnić mu intymność podczas korzystania z toalety.

Zgodnie ze standardami CPT więzień przebywający w odosobnieniu powinien mieć możliwość zaspokojenia swoich potrzeb fizjologicznych w godnych warunkach⁶³.

KMPT rekomenduje zmianę sposobu nadzoru nad osadzonymi korzystającymi z toalety w przedsionku celi zabezpieczającej.

Dodatkowo przedstawiciele KMPT zwrócili uwagę, że strefa maskowania, zasłaniająca intymne części ciała w momencie korzystania z toalety, w przedsionku celi zabezpieczającej zamontowana jest w sposób, który nie osłania w pełni części intymnych osadzonych. Taki sposób usytuowania strefy prywatności (tzw. czarnego kwadratu) umożliwia ukazywanie intymnych części ciała osadzonych oraz wykonywanych przez nie intymnych czynności fizjologicznych, co jest nie do pogodzenia z wymaganiami określonymi w art. 73a § 5 k.k.w. oraz w § 3 pkt 1 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 16 października 2009 r. w sprawie rodzaju urządzeń i środków technicznych służących do przekazywania, odtwarzania i utrwalania obrazu lub dźwięku z monitoringu w zakładach karnych⁶⁴.

W związku z powyższym KMPT zaleca przegląd i analizę usytuowania funkcji maskowania stref prywatności w przekazywanych obrazach z części celi mieszkalnej przeznaczonej do celów sanitarno-higienicznych oraz montażu ich we właściwym miejscu, w sposób uniemożliwiający ukazywanie intymnych

⁶² Dz. U. z 2013 r. poz. 638.

⁶³ Zob. Dwudziesty Pierwszy Raport Generalny, CPT/Inf (2011) 28, p. 58.

⁶⁴ Dz. U. Nr 175, poz. 1360.

części ciała osadzonych oraz wykonywanych przez nie intymnych czynności fizjologicznych.

6.3. Opieka medyczna

W Ambulatorium OZ zatrudnione są 4 pielęgniarki oraz 6 lekarzy w niepełnym wymiarze czasu pracy (lekarz POZ ze specjalizacją medycyny rodzinnej – 0,6 etatu, lekarz psychiatra – 0,6 etatu, lekarz POZ ze specjalizacją I stopnia chorób wewnętrznych i medycyny rodzinnej – 0,3 etatu, lekarz POZ ze specjalizacją chirurgii ogólnej – 0,3 etatu, lekarz stomatolog – 0,3 etatu, lekarz ginekolog – 0,3 etatu).

Niektóre pielęgniarki pełnią służbę w rozkładzie jednozmianowym w dni robocze w godz. 7.00-15.00, inne zaś w rozkładzie wielozmianowym po 12 godzin (7.00-19.00) w porze dziennej, co drugi dzień, nie wyłączając dni wolnych. W dniu wizytacji w OZ występował 1 wakat na stanowisku pielęgniarki/pielęgniacza.

Czas pracy pielęgniarek nie spełnia standardów CPT, który po wizycie w Polsce w 2017 r. zalecił polskiemu rządowi, by w jednostkach penitencjarnych przez cały czas (także nocą i w każdy weekend) była obecna osoba potrafiąca udzielić pierwszej pomocy oraz przeszkolona w resuscytacji krążeniowo-oddechowej i używaniu defibrylatora. Zdaniem CPT najlepszym rozwiązaniem jest, by taką osobą była wykwalifikowana pielęgniarka⁶⁵.

W ocenie KMPT brak na miejscu wykwalifikowanego personelu medycznego stanowi sytuację wysokiego ryzyka. Personel niemedyczny musi bowiem dokonać oceny, czy wezwanie pogotowia ratunkowego jest konieczne, to zaś stwarza ryzyko błędu i niebezpieczeństwa dla zdrowia osadzonych. W takiej sytuacji konieczność oczekiwania na przyjazd karetki pogotowia opóźnia moment rozpoczęcia interwencji medycznej. Brak personelu medycznego wpływa również na efektywność dokumentowania obrażeń, do jakich mogło dojść poza godzinami pracy ambulatorium. Utrudnia też sprawowanie właściwego nadzoru nad osadzonymi umieszczonymi w celi izolacyjnej oraz zabezpieczającej.

Warto w tym miejscu odwołać się do zalecenia SPT przedstawionego w raporcie z wizyty w Polsce w 2018 r. Podkomitet rekomendował Polsce, by zagwarantowała skuteczną, całodobową, profesjonalną opiekę medyczną we wszystkich jednostkach penitencjarnych przez siedem dni w tygodniu⁶⁶.

Z informacji przekazanych delegacji KMPT w trakcie wizytacji wynika, że w jednostce istnieje duży problem z pozyskaniem kandydatów do Służby Więziennej

⁶⁵ Zob. Raport CPT z wizyty w Polsce w 2017 r., CPT/Inf (2018) 39, p. 76.

⁶⁶ Zob. Raport SPT z wizyty w Polsce w 2018 r., CAT/OP/POL/ROSP/1, p. 104.

do pionu służby zdrowia. Nabór na stanowisko mł. pielęgniarki/pielęgniarskiego lub ratownika medycznego/ratowniczki medycznej ogłaszany był kilkakrotnie. W tym czasie udało się przyjąć jedną osobę. Z rozmów z potencjalnymi kandydatami wynika, iż uposażenie oferowane przez Służbę Więzienną jest niesatysfakcjonujące w stosunku do obowiązków i oczekiwanych kwalifikacji. Zakład Karny w Herbach prowadzi szerokie działania promujące pracę w Służbie Więziennej m.in. przez ogłoszenia w lokalnej prasie, radio, na portalach społecznościowych, w Powiatowych Urzędach Pracy oraz piknikach i festynach powiatu lublinieckiego oraz powiatów ościennych.

KMPT rekomenduje kontynuowanie starań w zakresie naboru i wzmocnienie obsady pielęgniarskiej oraz zapewnienie w jednostce całodobowej opieki medycznej świadczonej przez pielęgniarkę lub ratownika medycznego.

6.4. Warunki bytowe

Podczas oglądu delegacja KMPT zauważyła, że w wielu celach znajdowały się zacieki i odpadający tynk na sufitach i ścianach, ubytki w parkiecie, stare wyeksploatowane łóżka, zdezelowane umywalki i miski ustępowe. W niektórych celach kącabnie sanitarne nie były w pełni zabudowane, tzn. dykty osłaniające urządzenia sanitarne nie były doprowadzone do sufitu (czasami brakowało 20-30 cm). W ocenie KMPT takie rozwiązania nie zapewniają wystarczającej prywatności i tym samym naruszają podstawowe prawo osadzonej do zagwarantowania intymności podczas wykonywania czynności fizjologicznych. Należy zaznaczyć, że zgodnie z przepisami prawa krajowego urządzenia sanitarne sytuuje się w sposób zapewniający ich niekrepujące użytkowanie⁶⁷. Ponadto zgodnie z międzynarodowymi standardami więźniowie powinni mieć dostęp do zapewniających prywatność sanitariatów⁶⁸.

Pola spacerowe nie posiadają zadaszenia. Wyposażone są jedynie w rozkładane parasole ogrodowe. W ocenie CPT place spacerowe znajdujące się na świeżym powietrzu powinny być nie tylko przestronne, ale także powinny dawać schronienie przed niepogodą⁶⁹. Daje to gwarancję, że osadzeni będą mogli korzystać z przysługujących im aktywności na świeżym powietrzu też podczas opadów atmosferycznych lub zbyt intensywnego nasłonecznienia.

⁶⁷ Zob. § 21 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 23 grudnia 2022 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania tymczasowego aresztowania (Dz. U. z 2022 r., poz. 2848) oraz § 25 pkt 1 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 23 grudnia 2022 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz. U. z 2022 r., poz. 2847).

⁶⁸ Zob. Europejskie reguły Więzienne – Reguła 19.3, Reguły Nelsona Mandeli – Reguła 15.

⁶⁹ Zob. Drugi Raport Generalny CPT, CPT/Inf (92) 3, p. 48.

W związku z powyższym KMPT zaleca poprawę warunków bytowych w powyższym zakresie przez systematyczne remonty pomieszczeń OZ, wykonanie pełnej zabudowy kąpoków sanitarnych oraz częściowego zadaszenia pól spacerowych.

6.5. Oddziaływania wobec osadzonych kobiet

Z dokumentacji przedstawionej przedstawicielom KMPT wynika, że w ciągu ostatnich dwóch lat dla osadzonych organizowane były różne oddziaływania resocjalizacyjne i kulturalno-oświatowe. Pośród nich wymienić można m.in.: Dziecko na bajkę czeka, Program edukacyjno-korekcyjny dla osób uchylających się od płacenia alimentów, Obrzędowość świąteczna, Życie bez uzależnień, Otwórz pięść – podaj dłoń, Zakręceni w ekologii.

Z udostępnionych materiałów nie wynikało jednak, aby w analizowanym czasie prowadzono oddziaływania lub specjalistyczne programy dla kobiet będących ofiarami przemocy.

Analiza akt osadzonych prowadzona przez przedstawicieli KMPT podczas wizytacji kobiecych oddziałów penitencjarnych wykazuje, że wiele z nich było ofiarami przemocy domowej. Zabójstwa dokonywane przez kobiety nierzadko dokonywane są w akcie zemsty na partnerze, który przez wiele lat stosował przemoc wobec nich lub ich dzieci. Maltretowane kobiety nie uzyskiwały wystarczającej (lub niekiedy żadnej) pomocy ze strony instytucji oraz bliskich. Skutki bycia ofiarą długotrwałej przemocy fizycznej, psychicznej lub seksualnej mogą przybierać formę silnego urazu, ekstremalnego stresu, zespołu stresu pourazowego (PTSD), nieodwracalnych szkód fizycznych, a także spustoszenie w sferze emocjonalnej. U wielu kobiet pojawia się tzw. syndrom bitej kobiety i związany z tym lęk, depresja, bierność, niskie poczucie własnej wartości. Uniemożliwia to normalne funkcjonowanie w codziennym życiu i realizowanie się w rolach społecznych⁷⁰. Dlatego konieczne jest otoczenie takich kobiet kompleksowym poradnictwem i wsparciem medycznym, terapeutycznym, psychologicznym i prawnym. Ważne jest także uczestnictwo kobiet w profilaktycznych programach, w których nabierałyby umiejętności stawiania granic, rozpoznawania relacji przemocowych, wychodzenia z nich i budowania lepszej jakości swojego życia.

⁷⁰ Zob. Izabela Rajska-Kulik, Przemoc wewnątrzmałżeńska – uwarunkowania pozostawiania maltretowanych kobiet w krzywdzącym związku, "Chowanna", Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, 2007, t. 1, s. 11-24. Dostęp: https://rebus.us.edu.pl/bitstream/20.500.12128/17083/1/Rajska_Kulik_Przemoc_wewnatrzmalzenska.pdf.

Na konieczność prowadzenia takich oddziaływań wskazują Reguły z Bangkoku, m.in. Reguła 42 pkt 4, mówiąca, iż należy podjąć szczególne wysiłki w celu zapewnienia odpowiednich usług osadzonym kobietom potrzebującym wsparcia psychospołecznego, zwłaszcza tym, które padły ofiarą przemocy fizycznej, psychicznej lub seksualnej.

W związku z powyższym KMPT zwraca się do Dyrektora Zakładu Karnego w Herbach o udzielenie informacji, czy oddziaływania wobec osadzonych w zakresie wsparcia ofiar przemocy były prowadzone. Jeśli nie, KMPT rekomenduje wprowadzenie poradnictwa i wsparcia dla kobiet, które doznały jakiegokolwiek formy przemocy, a także umożliwienie im uczestnictwa w specjalistycznych programach.

6.6. Personel

W OZ w Lublińcu pracuje 91 funkcjonariuszy, w tym 55 kobiet. Dodatkowo są oni wzmocniani pracownikami cywilnymi (3,65 etatów). Sześciu funkcjonariuszy przebywało na długotrwałych zwolnieniach lekarskich (3 z działu penitencjarnego, 2 z działu ochrony, 1 z działu kwatermistrzowskiego).

W związku z powyższymi absencjami czasowo pełni służbę w OZ jeden funkcjonariusz działu penitencjarnego, oddelegowany z Zakładu Karnego w Herbach, stanowiąc wsparcie w zadaniach wychowawczych. W przypadku pilnej potrzeby wsparcia innych pionów służby kierownik jednostki podejmuje stosowne decyzje w powyższym zakresie.

Liczba nadgodzin wypracowanych w okresie od 1 stycznia do 30 sierpnia 2023 r. wyglądała następująco:

- dział ochrony – 950 nadgodzin;
- dział terapeutyczny – 84 nadgodziny;
- dział penitencjarny – 33 nadgodziny;
- służba zdrowia – 16 nadgodzin.

Na kwestię licznych nadgodzin i związane z tym zagrożenia dla realizacji zadań Służby Więziennej Rzecznik Praw Obywatelskich zwracał uwagę już w 2019 i 2020 r. m.in. w wystąpieniu do Ministra Sprawiedliwości⁷¹. Podobnie NIK w 2020 r. sygnalizowała, że skala nadgodzin wypracowanych przez funkcjonariuszy pionu ochrony SW, którzy wykonują podstawowe czynności związane z szeroko pojętym bezpieczeństwem osadzonych (np. pełnią funkcję oddziałowych, kontrolują cele mieszkalne i przeszukują osadzonych, przeprowadzają interwencje z użyciem środków

⁷¹ Wystąpienie RPO do Ministra Sprawiedliwości z 18 marca 2020 r., sygn. WZF.7044.18.2019. Dostęp: <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/problem-przemeczenia-w-sluzbie-wieziennej-moze-narastac>.

przymusu bezpośredniego), wpływa negatywnie na ich stan psychofizyczny oraz zwiększa ryzyko ich przemęczenia i wypalenia zawodowego⁷².

Problem ten jest dostrzegany także przez międzynarodowe organy monitorujące. CPT wskazywał, że w przypadku niewystarczającej liczby personelu może okazać się niezbędna praca w godzinach nadliczbowych w celu utrzymania podstawowego poziomu bezpieczeństwa i systemu zaopatrzenia na terenie zakładu karnego. Taki stan rzeczy może łatwo doprowadzić do wysokiego poziomu stresu wśród personelu i jego przedwczesnego wypalenia, co może wzmocnić napięcie obecne w każdym zakładzie karnym⁷³.

W wizytowanej placówce, z uwagi na przeznaczenie, zatrudnionych jest 55 funkcjonariuszek. Dużym wyzwaniem jest łączenie aktywności zawodowej, w szczególności w tak trudnym zawodzie, z życiową rolą matki. Na pewnym etapie rozwoju zawodowego częste staje się założenie rodziny i posiadanie dzieci, a co za tym idzie, długoterminowa absencja w pracy z powodu urlopu macierzyńskiego, rodzicielskiego czy wychowawczego. Tego typu placówki powinny dysponować większą liczbą etatów, co ułatwiłoby organizację pracy.

W związku z powyższym KMPT zaleca zwiększenie etatów w OZ, w szczególności w dziale ochrony i dziale penitencjarnym.

KMPT ocenia wysoko kwalifikacje personelu wizytowanego Oddziału. Większość funkcjonariuszy (72) posiada wykształcenie wyższe.

W kwietniu 2023 r. w OZ odbyło się szkolenie dotyczące standardów ochrony praw człowieka i prewencji tortur, znajomości Protokołu stambulskiego, postępowania z osadzonymi stosującymi przemoc. Szkolenie zorganizowano w związku z pismem Dyrektora Generalnego z dnia 8 marca 2023 r. (BPK.0820.9.2023.PJ), który polecił przeszkolić pracowników zakładów karnych w wyżej wymienionym zakresie. W OZ w Lublińcu w szkoleniu uczestniczyło 88 funkcjonariuszy i 1 pracownik cywilny. Drugie szkolenie, które odbyło się w 2023 r., obejmowało zakresem techniki samoobrony, obezwładniania, zakładania kajdanek oraz wzajemnego ubezpieczania się funkcjonariuszy. W 2022 r. pracownicy OZ uczestniczyli w szkoleniach dotyczących m.in. udzielania pierwszej pomocy osobom, które targnęły się na własne życie, reagowania w sytuacjach trudnych, rozpoznawania werbalnych i niewerbalnych oznak agresji, postępowania z osobami o skłonnościach samobójczych, postępowania z osadzonymi ciężarnymi oraz osadzonymi kobietami, oddziaływań penitencjarnych wobec osób z niepełnosprawnościami, starszych, cudzoziemców. Niektórzy

⁷² Bezpieczeństwo osadzonych. Informacja o wynikach kontroli, KPB.430.002.2020, s.65. Dostęp: <https://www.nik.gov.pl/plik/id,22869,vp,25572.pdf>.

⁷³ Jedenasty Raport Generalny CPT, CPT/Inf (2001) 16, p. 26.

funkcjonariusze uczestniczyli ponadto w szkoleniach dotyczących metod radzenia sobie ze stresem, obniżenia napięcia, kontroli emocji w sytuacjach trudnych (9 osób z działu terapeutycznego), a także wypalenia zawodowego (8 osób).

Raz w miesiącu mają miejsce superwizje, które odbywają się w formie grupowej (istnieje możliwość korzystania również w formie indywidualnej).

W ocenie KMPT praca funkcjonariuszy w tak trudnych warunkach i obciążenie dużą ilością obowiązków prowadzić może do poważnych konsekwencji, wśród których można z pewnością wymienić nie tylko wzrost napięcia w zakładzie karnym, ale również obniżenie efektywności podejmowanych przez nich oddziaływań i tym samym spadek skuteczności procesu wykonywania kary pozbawienia wolności.

KMPT pozytywnie ocenia dotychczasową ofertę szkoleń. Rekomenduje, by do programów szkoleniowych funkcjonariuszy i pracowników cywilnych włączyć zagadnienia związane z: komunikacją interpersonalną i deeskalacją napięcia w sytuacjach konfliktowych, praktycznym wykorzystywaniem Protokołu stambulskiego, pracą z traumą i ofiarami przemocy.

CPT podkreśla znaczenie komunikacji interpersonalnej i rozwoju odpowiednich relacji na linii funkcjonariusz-osadzony. Posiadanie odpowiednich umiejętności w tym zakresie może doprowadzić do zmniejszenia napięć w zakładzie karnym, rozładowania sytuacji, które mogłyby przekształcić się w przemoc oraz zwiększyć kontrolę i bezpieczeństwo. W rezultacie praca personelu więziennego może być znacznie bardziej satysfakcjonująca⁷⁴.

7. Zalecenia

Na podstawie art. 19 Protokołu fakultatywnego do Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania przedstawiciele Krajowego Mechanizmu Prewencji Tortur zalecają:

7.1. Dyrektorowi Zakładu Karnego w Herbach:

7.1.1. zwiększenie częstotliwości rozmów telefonicznych w stosunku do skazanych odbywających karę pozbawienia wolności w zakładzie karnym typu zamkniętego, a także umożliwienie skazanym i tymczasowo aresztowanym korzystania z samoinkasujących aparatów telefonicznych z osobami, o których mowa w art. 8 § 3 k.k.w., częściej niż raz w tygodniu;

7.1.2. zmianę sposobu nadzoru nad osadzonymi korzystającymi z toalety w przedsiionku celi zabezpieczającej;

⁷⁴ Zob. Jedenasty Raport Generalny CPT, CPT/Inf (2001) 16, § par. 26; Drugi Raport Generalny, CPT/Inf (92) 3, p. 60.

7.1.3. przegląd i analizę usytuowania funkcji maskowania stref prywatności w przekazywanych obrazach z części celi mieszkalnej przeznaczonej do celów sanitarno-higienicznych oraz montażu ich we właściwym miejscu, w sposób uniemożliwiający ukazywanie intymnych części ciała osadzonych oraz wykonywanych przez nie intymnych czynności fizjologicznych;

7.1.4. kontynuowanie starań w zakresie naboru i wzmocnienie obsady pielęgniarskiej oraz zapewnienie w jednostce całodobowej opieki medycznej świadczonej przez pielęgniarkę/pielęgniarza lub ratowniczkę medyczną/ratownika medycznego;

7.1.5. poprawę warunków bytowych przez systematyczne remonty pomieszczeń OZ, wykonanie pełnej zabudowy kąpoków sanitarnych oraz zadaszenia pól spacerowych;

7.1.6. częstsze wykorzystywanie pomieszczenia umożliwiającego realizację widzenia bez osoby nadzorującej w ramach nagrody przewidzianej w art. 138 § 1 pkt 3 k.k.w.;

7.1.7. włączenie do programów szkoleniowych funkcjonariuszy i pracowników cywilnych zagadnień związanych z: komunikacją interpersonalną i deeskalacją napięcia w sytuacjach konfliktowych, praktycznym wykorzystywaniem Protokołu stambulskiego, pracą z traumą i ofiarami przemocy.

Ponadto KMPT zwraca się do Dyrektora Zakładu Karnego w Herbach o udzielenie informacji:

7.1.8. czy w OZ prowadzone były oddziaływania wobec osadzonych w zakresie wsparcia ofiar przemocy. Jeśli nie, KMPT rekomenduje wprowadzenie poradnictwa i wsparcia dla kobiet, które doznały jakiegokolwiek formy przemocy, a także umożliwienie im uczestnictwa w specjalistycznych programach;

7.1.9. czy w OZ odbył się kurs z zakresu opieki nad osobami starszymi i z niepełnosprawnościami i ile osadzonych wzięło w nim udział. Jeśli nie, KMPT rekomenduje zapewnienie kobietom osadzonym w OZ w Lublińcu, które deklarują chęć świadczenia pomocy osobom niesamodzielnym, systematycznych kursów z zakresu opieki nad osobami starszymi i z niepełnosprawnościami.

7.2. Dyrektorowi Okręgowemu Służby Więziennej w Katowicach:

7.2.1. zwiększenie etatów w OZ, w szczególności w dziale ochrony i dziale penitencjarnym;

7.2.2. zapewnienie środków finansowych na przeprowadzenie remontów w OZ w Lublińcu.

Opracowała: Justyna Józwiak

Za Zespół podpisuje:

Marcin Kusy

Zastępca Dyrektora Zespołu

/-wydano i podpisano elektronicznie/